

Bozó Péter

PISZKOS PARTITÚRÁK, SZENNYES SZÓLAMOK*

avagy Az eleven ördög és a magyar operett nem teljesen szeplőtelen fogantatása

1885. december 6. – erre a napra keltezi a magyar operettirodalom születését Verő György a budapesti Népszínház működését megörökítő munkájában, mondván, hogy ekkor mutatták be az intézményben Konti József *Az eleven ördög* című művét.¹ Az állítás, melyet ilyen-olyan formában különféle népszerű kiadványok is továbbörökítenek,² több szempontból is zavarba ejtő. Talán a legkevésbé amiatt, hogy a dátum nyilvánvalóan elírás – a korabeli színlapok³ és a *Budapesti Hírlap* beszámolója⁴ szerint a premierre nem 6-án, hanem 16-án került sor.⁵ Ennél elgondolkodtatóbb, hogy számos korábbi magyar operetről tudunk: 1926-ban, a *Budapesti Szemlében* közölt tanulmányában Galamb Sándor húsznál is több olyan magyar operettkísérletet sorolt fel, melyet *Az eleven ördögöt* megelőzően mutattak be.⁶ Közülük a legkorábbi Allaga Géza és Bényei István *A szerelmes kántor* című egyfelvonásosa 1862-ből – vagyis több mint két évtizeddel korábbról.⁷

* Jelen tanulmány az OTKA által támogatott posztdoktori kutatásaim (PD 83524) alapján készült. Előadás formájában elhangzott az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára fennállásának 90. évfordulója alkalmából rendezett ülésen; kissé eltérő változatban, angolul Zágrábban, az „Ivan Zajc (1832–1914): Musical Migrations and Cultural Transfers in the 'Long' 19th Century in Central Europe and Beyond” című konferencián. Elkészítéséhez az OSZK Színháztörténeti Tára és Zeneműtára, valamint a Magyar Rádió Archívuma és Kottatára nyújtott segítséget. Köszönetet mondok az említett intézmények munkatársainak. A lábjegyzetekben és a táblázatokban hivatkozott MM jelzetű források az OSZK Színháztörténeti Tárában, a Népsz. és Szính. jelzetűek ugyanott a Zeneműtárban találhatók.

1 Verő György: *A Népszínház Budapest színi életében, 1875–1925*. Budapest: Franklin, 1925, 242–244.

2 Lásd pl. Gál György Sándor és Somogyi Vilmos: *Operettek könyve. Az operett regényes története*. Budapest: Zeneműkiadó, 1959, 198–199.

3 A Népszínház színlapjainak legteljesebb, magából a színházból származó gyűjteménye a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban található (Budapest Gyűjtemény, BF 792/692), de az OSZK Színháztörténeti Tára és az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet is számos népszínházi színlapot őriz.

4 *Budapesti Hírlap*, 5/346. (1885. december 17.), 3. A lap szerkesztője a Népszínház korábbi igazgatója és Evva Lajos akkori direktor sógora, Rákosi Jenő volt.

5 A bemutató dátuma a második kiadásban is hibásan szerepel, lásd Verő György: *Blaha Lujza és a Népszínház Budapest színi életében, 1875–1925*. Budapest: Franklin, 1926, 242–244.

6 Galamb Sándor: „A magyar operett első évtizedei”. *Budapesti Szemle*, 204/592. (1926. december), 359–390.

7 Bemutatójára Molnár György budai Népszínházában került sor.

Konti műve ráadásul a Népszínházban játszott magyar nyelvű operettek sorában sem az első. Igaz, a korábbi próbálkozások nem voltak maradéktalanul sikeresek.⁸ Huber Károly és Berczik Árpád Hunyadi Mátyás korában játszódó egyfelvonásosát, *A király csókját*,⁹ melynek Drugeth nevű szereplője tótnak öltözve, parodisztikus tót dal és tánc előadásával szórakoztatta a közönséget a színház megnyitó előadásán,¹⁰ mindössze tízszer játszották. Nem aratott átütő sikert a dicső nemzeti múlt másik operettváltozata, Erkel Elek és Lukácsy Sándor Báthory Zsigmond udvarát színre állító *Székely Katalinja* sem:¹¹ huszonhét előadást ért meg, annak ellenére, hogy a fejedelem vágyainak céltáblája, a stájer Izabella tetszetős jódlidalt énekel benne, a második strófa végén „fülemüle-trillával”.¹² Csupán 24 előadásra futotta Puks Ferenc *Titilla hadnagyából*¹³ – pedig a szövegkönyv szerzője, Rákosi Jenő izgalmas fordulattal gazdagítja a Szigligeti *Szökött katonájából* jól ismert cselekményvázát: a halálra ítélt szőkevény katonatisztról a darab végén nem csupán az derül ki, hogy az ezredes törvénytelen gyermeke, hanem (Lecocq *Kosiki* című operettjéhez¹⁴ hasonlóan) az is, hogy valójában nem is fiú, hanem férfiruhába öltözött lány.¹⁵ Nem aratott nagy sikert a szabadidejében versenylovak tenyésztésével és komponálással foglalkozó báró Bánffy György országgyűlési képviselő operettje, *A fekete hajó* sem.¹⁶ Pedig a második felvonás egy nyilvánosházban játszódik; ebben az örömteli intézményben kellene szorgos, kemény munkát végeznie Tharziának, a kalózok által elrabolt ártatlan királylánynak. „Rákosi szövege nem rossz, sőt nem is gyöngé, de sőt tán a legjobb magyar librettó, a mit eddig operetté-kísérletekhez írtak” – lelkesedett a *Vasárnapi Újság* névtelen kritikusa, majd kötelességtudóan hozzátette: „hanem durva és frivol”.¹⁷ A Népszínházi Bizottmány mindenestre csak mélyreható átdolgozás után engedélyezte a bemutatót követő előadásokat.¹⁸ A *korrigierte Fassungban* a madám üzletéből szemérmesen „korcsma” lett, a műtilénéi hetérák pedig „csapos leányok”-ká avanszáltak.¹⁹ A mű így is csupán

8 Vö. Berczeli A. Károlyné: *A Népszínház műsora. Adattár*. Budapest: Színháztudományi és Filmtudományi Intézet–Országos Színháztörténeti Múzeum, 1958 /Színháztörténeti könyvtár, 20./.

9 Bemutató: 1875. október 15.

10 Népsz. 413/I, No. 5 Tót dal és tánc („Dobro jutro, lóg a csutro tót zember nyakába...”).

11 Bemutató: 1880. január 1.

12 Népsz. 689/I, No. 10 Finale 1mo, Styrienne („Hol oly szép a vidék...”). Az előadási utasítás a rendezőkönyvben olvasható (MM 5848, fol. 40v).

13 Bemutató: 1880. február 27.

14 Népszínházi bemutatója: 1877. április 27.

15 *Titilla hadnagy. Operett négy felvonásban. Szövegét írta Rákosi Jenő. Zenéjét Puks Ferencz*. Budapest: Rudnyánszky, 1880. Vö. *Kosiki. Opéra-comique en trois actes par MM. William Busnach et Armand Liorat. Musique de M. Charles Lecocq*. Paris: Tresse, 1876.

16 Bemutató: 1883. január 26.

17 *Vasárnapi Újság*, 30/5. (1883. február 4.), 80.

18 A cenzúra dokumentuma egy 1883. január 27-i keltezésű, Halmos János és Márkus József bizottmányi jegyző által szignált, Evva Lajos igazgatónak szóló levél Budapest Főváros Levéltárában: IV. 1403. n. 1/1883.

19 MM 5385 és MM 6492, valamint SZQ 4722 jelzetű szövegkönyvek (utóbbi a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében). A mű zenéjéből csupán néhány énekkari stim (öt szoprán-, két tenor- és egy basszusszólam; Népsz. 267) maradt fenn.

kilenc előadást ért meg – de nem járt sokkal jobban Erkel Elek és Rákosi Csokonai-operettje, a *Tempefői* sem,²⁰ amely az előző évben bemutatott Offenbach-mű, a *Hoffmann meséi* példáját követve művésztematikát dolgoz fel:²¹ mindössze 11 előadás erejéig volt képes megmaradni a Népszínház színpadán.

Az *eleven ördög* ezzel szemben feltűnően sikeres volt. Nem is annyira a mű 53 népszínházi előadása és két felújítása tanúsítja ezt,²² mint inkább az a tény, hogy az ottani bemutatót megelőzően a darabot már több mint száz alkalommal játszották: Csóka Sándor társulata ugyanis már 1884 augusztusában előadta a budai Színkörben,²³ 1884 decemberében pedig a budai Várszínházat bérlő Feleki Miklós társulata is műsorra tűzte.²⁴ A népszínházi bemutató előtt már három fővárosi játszóhelyen ment az operett, miután Feleki társulata 1885 májusában a Gyapjú Utcai Német Színházban is előadta, ott is magyarul.²⁵ Sőt egyes vidéki színházak is játszották már, így Csóka társulata 1884 októberében Kassán,²⁶ a debreceni Városi Színházban pedig 1885 márciusában mutatták be.²⁷ A darab legkedveltebb zeneszámai ekkorra nyomtatásban is megjelentek, ének-zongora letétben, Tábornszky és Parsch kiadásában.²⁸

Érdekes az is, amit Verő *Az eleven ördög* zeneszerzőjéről, Konti Józsefről ír – eszerint magyar operettünk komponistája

[...] idegen föld szülötte, de még elég ifjan kerül hazánkba, hogy nemzeti géniuszunk magyarrá ihlesse. Magyar lesz lélekben és nyelvén is s ha nem is hibátlanul, folyékonan beszél magyarul. Csak épp az e és ő hangzókat cseréli föl csodás vaskövetkezetességgel. A pezsgő neki pözsge, előre helyett ölere buzdít. [...] Mégis, gyönyörű népdalai,²⁹ amelyekkel egy-egy népszínművünket földísztí, a leghangzatosabb bizonyítékai lelke magyarságának. No mert a külseje után ítélve, a legjobb akarat sem foghatná rá, hogy ősei Árpád apánkkal ereszkedtek le a vereckei szoroson át a magyar rónára. Satyrarca, kivált en profil, nagyon emlékeztet az Offenbachéra – csakhogy vörösbén. De mint

20 Bemutató: 1883. november 16.

21 Offenbach operatorzójának magyarországi bemutatójára 1882. április 14-én került sor a Népszínházban. A művet Várad Antal fordításában, regényes operettként, a velencei felvonás nélkül, prózadiálogokkal játszották. Olympiát, Antoniát és Stellát a népszínház cigány primadonnája, Hegyi Aranka, a címszerepet Kápolnai János alakította.

22 A színlapok, sajtóhíradások és előadási anyagok bejegyzései alapján a darabot 1889. szeptember 20-ig huszonhatszor adták a Népszínházban; az 1897. február 19-i felújítás alkalmával 16, az 1900. március 31-i alkalmával 11 előadást ért meg.

23 *Színészek Lapja*, 2/32. (1884. augusztus 9.), 4.; 2/33. (1884. augusztus 16.), 4. Ezen a nyáron összesen nyolcszor adták, a következő év augusztusában azonban a sajtó már 50. előadásáról tudósított, lásd *Színészek Lapja*, 2/39. (1884. szeptember 27.), 3.; 3/33. (1885. augusztus 15.), 4.

24 *Színészek Lapja*, 2/51. (1884. december 27.), 5–6.; *Vasárnapi Újság*, 32/1. (1885. január 4.), 15. Az MM 5352 sűgőpéldány bejegyzése szerint „[1]884[ben] a Feleky féle Budai Várszínházban e darabot / 63[szor] előadták”.

25 Lásd a költő Vajda János lelkes hangú beszámolóját: „A Gyapjú-utcai színházban”. *Vasárnapi Újság*, 32/24. (1885. június 14.), 390–391.

26 *Kaschauer Zeitung*, 46/119. (14. Oktober 1884), [1].

27 *Debreczen-Nagyvárad Értésítő*, 43/13. (1885. március 22.), 2.

28 T. és P. 950-es lemezszámmal. A kiadvány több példánya fennmaradt az OSZK Zeneműtárában (Mus. pr. 6777; Z 52.554; Z 63.693; Z 68.422). Címlapja „várszínházi karnagy”-ként említi Kontit.

29 A kor szóhasználatának megfelelően „népdalok” persze népies műdalokat kell értenünk itt.

azé: merő intelligencia és szatirikus szellemesség. Járása, tartása elegáns és könnyed, modora nem szerény, de nem is arrogáns; mondjuk: enérzetes. Az bizonyos, hogy amíg szeret[.] és tud is másokat csipkedni: a személyét legtávolabbról érintő megjegyzésre már küldi a segédeit s mert balkézze vív, nem egyszer félelmes ellenfélnek bizonyul. [...] A pénzt csak arra becsüli, hogy jó estéket szerezzen vele magának s barátainak és míg legényember: bőven omló tantiémjeiből bőkezűen ömleszt a csombordi rizlinget s az italok italát, a pözsgét.³⁰

A Konti külhoni születésére és nem éppen „ősmagyar” fizimiskájára való utalás minden bizonnyal tréfás csipkelődés, és nem valamiféle burkolt antiszemitizmus megnyilvánulása; ez utóbbról annál kevésbé lehet szó, mivel Kontihoz hasonlóan Verő maga is zsidó volt. Míg azonban Verő a Somogy megyei Igálról származik, addig Konti az életrajzi irodalom szerint³¹ Varsóban született, az ottani konzervatóriumban tanult, majd a bécsi Gesellschaft der Musikfreunde konzervatóriumában³² Otto Felix Desoff zeneszerzés-növendéke volt.³³ Bécsben és Salzburgban töltött éveket követően 1878-ban, 26 éves korában került Magyarországra, ahol eredeti nevét, a Josua/Josef Cohnt (Kohnt) Konti (Conti) Józsefre magyarosította – újsütetű magyar vezetéknév meglehetősen olaszos csengésű. Ugyan 1905-ben bekövetkezett haláláig itt működött, előbb különféle vidéki szín-

30 Verő: *A Népszínház*. Kontinak valóban többször volt becsületbeli ügye: például 1892-ben súlyos sebesülést szerzett egy Béldi Izorral vívott kardpárbajban, miután utóbbi élesen kritizálta népszínházi karmesteri tevékenységét a *Pesti Napló*ban. Ld. *Abendblatt des Pester Lloyd*, Nr. 7. (11. Jänner 1892), [3].

31 Konti életrajzához lásd id. Ábrányi Kornél: „Konti József”. In: *Pallas nagy lexikona*, szerk. Bokor József, Budapest: Pallas, 1895, X., 752.; *Révai nagy lexikona*, X. Budapest: Révai, 1914, 868.; *Pester Lloyd*, 52/264. (24. Oktober 1905), [7]. [nekrológ]; *Zenevilág*, 6/39. (1905. október 28.), 302–303. [nekrológ]; *Magyar Zsidó Szemle*, 23/1. (1906. január), 112. [nekrológ]; *Magyar művészeti almanach*, szerk. Incze Henrik. Budapest, 1906, 146. [nekrológ]; *Magyar zsidó lexikon*, szerk. Ujvári Péter. Budapest: Pallas, 1929, 502.; *Magyar színművészeti lexikon. A magyar színjátszás és drámai irodalom enciklopédiája*, szerk. Schöpflin Aladár. Budapest: Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, [1929–1931], III., 8.; *Zenei lexikon*, szerk. Bartha Dénes, az első kiadást Szabolcsi Bence és Tóth Aladár. Budapest: Zenei kiadó, 1965, II., 360.; *Magyar életrajzi lexikon*, szerk. Kenyeres Ágnes, I–IV. Budapest: Akadémiai, 1967–1994, I., 965.; *Magyar színházművészeti lexikon*, szerk. Székely György. Budapest: Akadémiai, 1994, 403.; *Új magyar életrajzi lexikon*, szerk. Markó László, I–VII. Budapest: Magyar Könyvklub, 2001–2007, III., 1064.; Jónás Alfréd: „Konti József”. In: *Operett zeneszerzők* (keltezetlen kézirat, OSZK Színházi Tár, Ms. 190, 63. [= fol. 32]).

32 Pohl a növendékek névsorában így említi: „Cohn, Josua, Cl. [= Klavier], H. [= Harmonielehre] Chorsch. [Chorschule] 1869”. Carl Ferdinand Pohl, *Die Gesellschaft der Musikfreunde des österreichischen Kaiserstaates und ihr Conservatorium* (Wien: Braumüller, 1871), 172. Ezek szerint 1869-ben kezdte meg Bécsben zongora- és összhangzattan-tanulmányait, s a kórusiskolát is látogatta.

33 Egyes életrajzai szerint Konti a bécsi Carl-Theaternél az operettkomponista és karmester, Franz von Suppé asszisztenseként tevékenykedett. A *Pester Lloyd*-beli írás egyenesen úgy fogalmaz, hogy Suppé kedvenc növendéke, a *Zenevilág* nekrológjának szerzője szerint viszont nem lehet tudni, hogy „Suppé mellett a bécsi Carl-színháznál mi volt, karmester-e vagy csak kótamásoló”. A szekunder irodalomból nem derül ki, pontosan mikor került kapcsolatba Suppéval, aki 1865-től működött a Carl-Theater karmestereként, amikor Konti még csak kamaszfiú lehetett. 1875-ig, amikor Konti már a salzburgi színháznál dolgozott, Suppé folyamatosan vezényelt a Carl-Theaterben; az Entsch által kiadott *Deutscher Bühnen-Almanach* azonban Konti nevét egyáltalán nem említi ebben az időszakban. Karmestere tehát valószínűleg nem volt a Carl-Theaternek; hogy esetleg a színház zenekarában játszott-e, nem tudjuk, mivel az évkönyv nem említi név szerint az együttes tagjait.

házaknál,³⁴ majd 1884-től Budapesten, ám minden bizonnyal túlságosan idősen települt át ahhoz, hogy új hazája nyelvét tökéletesen elsajátíthassa. Érthető tehát, hogy gyakorta egyébként is „pözség”-től folyékony magyarja – nemzeti géniuszunk minden igyekezete ellenére – nem volt maradéktalanul tökéletes. Kellér Andor évtizedekkel későbbi visszaemlékezései szerint a „fura beszédű” Konti, aki 1904-ben a Király Színház karnagyaként többek között Kacsóh Pongrác János vitézének ősbemutatóját is vezényelte,³⁵ a darab egyik zenekari próbáját követően szeretetre méltóan tört magyarsággal a következőt mondta volna Kacsóhnak: „Tonár or kitűnően tonította be a muzsikáját, csak o tempoi lossuk voltak... és nem elég mogyoros...”³⁶ Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy az 1903-ban született Kellér Andor a János vitéz ősbemutatója idején körülbelül egy éves volt – személyes emlékei ilyesformán aligha lehettek a darab próbáiról.

Komponistánk kanyargós életútja, valamint az ezzel összefüggő névváltoztatás mindenesetre azért is figyelemre méltó, mert fölöttébb megnehezíti pályájának rekonstruálását. Mint azt a korabeli bécsi és budapesti címtárak is tanúsítják, a Joseph Cohn/Kohn igen gyakori név volt a Monarchia nagyvárosaiban a késő 19. és kora 20. században.³⁷ Ez a tény óvatosságra int: vajon biztosak lehetünk-e benne, hogy egy adott forrásban szereplő név arra a személyre vonatkozik, aki bennünket közelebbről foglalkoztat?³⁸ Másfelől ugyan ki gondolná, hogy *A vadászok* című, egyfelvonásos „eredeti operett”, melyet Debrecenben a fennmaradt színlap tanúsága szerint 1878. december 13-án mutattak be Konti József ottani karmester zenéjével,³⁹ azonos lehet azzal a *Die Jäger* című darabbal, amelyet 1875. december 2-án adtak először a salzburgi Császári és Királyi Városi Színházban, s amelynek zenéjét Cohn korrepetitor írta?⁴⁰ A gyanútlan kutató annál kevésbé gondolna erre,

34 Konti magyarországi működését csupán foghíjasan tudtam rekonstruálni; pályájának vidéki állomásai az OSZK Színház történeti Tárában található színlapanyag, illetve sajtóhíradások alapján: Debrecen (1878. október–1879. április; 1879. szeptember); Nagyvárad (1879. május–augusztus; 1881. május–szeptember); Arad (1880. szeptember–december; 1882. március); Pozsony (1882. április–május); Komárom (1882. június–augusztus); Győr (1882. október–1883. március); Sopron (1884. március).

35 *Zenevilág*, 5/42. (1904. november 29.), 305.; 6/39. (1905. december 28.), 302.

36 Kellér Andor: *Bal négyes páholy*. Budapest: Magvető, 1960, 160–161. és 174.

37 Lásd a *Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger nebst Handels- und Gewerbe-Adreßbuch für die k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien und Umgebung* (Wien: Hölder, 1859–1922), valamint a *Budapesti cím- és lakjegyzék* (Budapest: Franklin, 1880–1928) köteteit.

<<http://www.digital.wienbibliothek.at/nav/classification/2609>>, illetve

<<http://db.fszek.hu/cimtar/>>.

38 Például a budapesti címjegyzék 1880 és 1890 között megjelent kötetiben szereplő, a VII. kerületi Síp utcában lakó Kohn József zenész valószínűleg nem azonos a népszínházi karmesterrel, aki 1878 és 1883 között különféle vidéki városokban dirigált. „Konti József, színházi karnagy” (később: „oprette-író”) az 1890-es kötetben bukkan fel először mint a VIII. kerületi Kerepesi út 71. számú ház lakója (619. old.). További lakhelyei: 1894 (617. old.): VII. ker. Erzsébet krt. 14.; 1896/97 (727. old.): VIII. ker. Aggteleki utca 8.; 1898 (877. old.) és 1899 (1078. old.): VII. ker. Erzsébet krt. 15.; 1900/01 (1137. old.): VIII. ker. Csokonai utca 10/b; 1901/02: nincs adat; 1902/03 (1232. old.): VIII. ker. Erzsébet krt. 45/47; 1903/04 és 1904/05: nincs adat; 1905/06 (1306. old.): VII. ker. Kerepesi út 58.

39 *Debrecen-Nagyváradai Értesítő*, 36/50. (1878. december 15.), 274.

40 *Salzburger Volksblatt*, 5/144. (2. Dezember 1875), [3.]; valamint 5/145. (4. Dezember 1875), [4.]. A zeneszerző a *Deutscher Bühnen-Almanach* 1875-ös (416. old.) és 1876-os (280. old.) kötetében is

mivel az „eredeti operett” megjelölésben szereplő jelző a kor szóhasználatának megfelelően arra utalna, hogy az adott színpadi művet nem idegenből fordították, hanem eleve magyar szövegre írták, ráadásul a szöveggönyv szerzőjének, Anton Kölmel színésznek művésznévet („Kömlé”) a magyar színlapon nyilvánvalóan elírták: „Kummerle”-ként szerepel.⁴¹

Mindezek fényében *Az eleven ördög* esetében is joggal támadhat bennünk gyanú, hogy vajon valóban „eredeti” operett-e. Annál is inkább, mivel a mű népszínházi bemutatójának színlapján nem szerepel ez a kitétel: „Vig operette 3 felvonásban. Bayard után szabadon átdolgozta Deréki Antal. Zenéjét szerzé Konti József.” Az „eredeti” jelző annak ellenére nem szerepel, hogy a librettót Deréki Antal (1849–1931) színész jegyzi⁴² – igaz, nem annyira szerzőként, mint inkább átdolgozóként: a szöveggönyv ugyanis, mint megtudjuk, francia előkép nyomán készült. Ez az előkép egy vaudeville-komédia: Jean-François Bayard és a Dumanoir írói álnevet viselő Philippe-François Pinel *Le Vicomte de Létorières* című darabja, melyet 1841-ben mutatott be a párizsi Théâtre du Palais-Royal.⁴³ A művet a 19. századi Magyarországon is sokat játszották, Somolki alias Komlóssy Ferenc Dániel (1797–1860) magyarításában és Carl Blum német fordításában egyaránt. A német változat – *Der Vicomte von Létorières oder Die Kunst zu gefallen* – alcíme a téma egy másik francia feldolgozásának, Eugène Sue 1840-ben megjelent, *L'Art de plaire* (A tetszés művészete) című regényének éléről származik;⁴⁴ a regény forrása egy 18. századi francia arisztokrata hölgy, Renée-Caroline-Victoire de Créquy márkinő (1704–1803) emlékiratainak egyik fejezete.⁴⁵ A témát már Konti előtt néhány évvel feldolgozták operettként is: az ijesztően termékeny színházi komponista, Adolf Müller senior *Der galante Vicomte* című darabját (Op. 615) 1877 novemberében mutatta be a bécsi Theater an der Wien; szöveggönyvét Karl Plank írta Bayard és Dumanoir nyomán.⁴⁶

korábbi nevén szerepel: „Salzburg. (K. K. Theater, verbunden mit dem Sommertheater im Bade Ischl.) [...] Correpetitor: Herr Cohn.” Az almanach 1884-es kötetében viszont a soproni német társulat karmestereként már új nevén említik: „Oedenburg. [...] Kappelmeister: die H[er]r[e]n. Raimann u. Konti” (299. old.).

41 Vö. Magda Strebl: „Anton Kölmel”. In: *Österreichisches biographisches Lexikon*. Wien: Verlag der ÖAW, 1966, Bd. 4., 33–34.

42 Deréki (Leipnik) Antal az operett budapesti bemutatói idején Csóka Sándor társulatának tagja volt. Életrajzához lásd Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, II. Budapest: Hornyánszki, 1893, 791.; *Magyar zsidó lexikon*, 195.; *Magyar színművészeti lexikon*, I., 338–339.; *Magyar színházművészeti lexikon*, 159.; *Új magyar életrajzi lexikon*, 121.

43 „Le Vicomte de Létorières. Comédie-vaudeville en trois actes [...] En société avec M. Dumanoir”. In: *Théâtre de J. F. Bayard, précédée d'une notice par M. Eugène Scribe de l'Académie Française* [sic], tome VIII. Paris: Hachette, 1857, 309–446.

44 *L'Art de plaire par Eugène Sue*. Bruxelles: Melin, Cans et Compagnie, 1840.

45 *Souvenirs de la Marquise de Créquy de 1710 à 1803*, tome IV., chapitre II., Paris: Fournier, 2/1834, 25–39.

46 Sajtóhíradások a bécsi bemutatóról: *Das Vaterland*, 18/329. (30. November 1877), [4.]; *Die Presse*, 30/330. (30. November 1877), 12.; 30/331. (1. Dezember 1877), 10.; *Morgenpost*, 27/330. (30. November 1877), [8.]; 27/331. (1. Dezember 1877), [3]–[4.]; *Neue Freie Presse*, Nr. 4765 (30. November 1877), 10.; Nr. 4766 (1. Dezember 1877), 6.; *Wiener Abendpost*, Nr. 275 (1. Dezember 1877), 2.; *Wiener Zeitung*, Nr. 274 (30. November 1877), 8.

Konti operettjének szöveggönyve meglehetősen hűséggel követi a vaudeville cselekményét, s ahhoz hasonlóan a 18. századi Franciaországban játszódik: az első felvonás Párizsban, a második Chatou-ban, a harmadik pedig Marlyban, Soubise herceg rokokó bútorzatú palotájában.⁴⁷ A francia rokokó témák igen kedveltek voltak ekkoriban az operettszínpadokon, olyan művek nyomán, mint Offenbach *Madame Favart*-ja vagy Lecocq *La Camargója* – 1879-től mindkettőt játszották a Népszínházban is; előbbi címszereplője az ismert francia színésznő, utóbbié a párizsi Opera balett-táncosnője.⁴⁸ Hozzájuk hasonlóan *Az eleven ördög* több szereplője is valóban létezett történelmi személyiség. Például Charles de Rohan, Soubise hercege (1715–1787), XV. Lajos minisztere és a hétéves háborúban a francia seregek vezére, aki 1757-ben Rosbachnál döntő vereséget szenvedett Nagy Frigyes porosz csapataitól. Deréki szöveggönyve – a francia vaudeville-hez hasonlóan – nem is mulaszt el ironikusan utalni erre a történelmi eseményre: mint Tibull bárótól megtudjuk, ügyét „nagy befolyású emberek támogatják; első sorban Soubise marschal [sic], a ki a roszbachi csatát megnyerte volna”. „Ha véletlenül el nem vesztette volna” – teszi hozzá mindjárt a darab címszereplője, a vikomt. Utóbbi azért kapta *Az eleven ördög* nevet, mert megnyerő modorával és leleményességével mindenkit az ujjá köré csavar, még ellenfeleit is: az első felvonásban a kintlevőségét behajtani próbáló szabónét, Mariannt; a másodikban az ügyében ítélezni készülő Desperrières törvénytörő tanácsost, aki könyvtárában különféle szeszecskéket rejteget, és a klasszikus auktorok olvasásának örve alatt buzgón töltökezik is e szellemi kútfőkből; a harmadik felvonásban pedig Soubise herceget és feleségét, kihasználva, hogy a hölgy a kelleténél intenzívebb érdeklődést tanúsít a zsenge ifjak iránt.

A cselekmény egyébként egy örökösödési per körül forog: Tibull báró meg akarja akadályozni, hogy húga, a 17 esztendőes Hermin és a vikomt hozzájusson a családi örökséghez. Hermint ugyanis gyengéd szálak fűzik két évvel idősebb unokafivéréhez. Családja nem csekély rosszallására éppúgy megszökött a leánynevelőből, ahogyan a vikomt a kollégiumból; utóbbi egykori professzorát, Pomponiust is magával csábította. A vikomt Hermin iránti vonzalmának van egy igen pragmatikus oka is: ha megnyeri a pert, és összeházasodnak, a kétmillió frank segítségével kifizetheti tetemes adósságait. Ezek olyannyira tetemesek, hogy a darab szó szerint hitelválsággal kezdődik: az introdukciókórúst (No. 1 „Türelmünk elfogyott már...” a pénzüket követelő hitelezők éneklik. A mű a főszereplő páros diadalával zárul, boldog egymásra találásuk azonban, a klasszikus Monarchia-operettektől el-

47 „Elegáns nagy terem Soubise hercegnél, két oldalajtó a jobb előtérben nyugágy, mögötte csinos íróasztal. A bal oldalon nagy álló tükör, gazdagon aranyozott rococo bútorzat” – olvashatjuk a népszínházi sűgőpéldányban (MM 5352) és rendezőpéldányban (MM 5351) egyaránt. Ez utóbbi forrásban a megfelelő jelenet díszletrajza szerint „Rokoko bogen” volt látható a színpadon (fol. 90v).

48 Az 1879. március 28-án bemutatott *Kamargó* címszerepét a premieren Zsoldosné, azaz Blaha Lujza alakította. Később Erdőssy (Biba) Eugénia („Bibike”; 1855–1886) vette át a szerepet, aki a *Favartné* címszerepét is alakította (bemutató: 1879. november 14.). Az utóbbi tragikusan fiatalon öngyilkosságba menekült Erdőssy népszínházi működése előtt rövid ideig a berlini Königlische Opernél, illetve a hamburgi Stadttheaternél énekelt. Lásd a *Deutscher Bühnen-Almanach* 1878-as (30. old.) és 1879-es köteteit (39. old.).

térő módon nem hidal át társadalmi vagy etnikai különbségeket, hiszen mindketten francia arisztokraták.

De vajon volt-e a francia vaudeville-en kívül más színpadi előképe Az *eleven ördög*nek? A kérdés természetesen költői: az *Oedenburger Zeitung* 1884. március 21-i számából arról értesülünk, hogy a soproni német színházban aznap olyan operettet mutattak be Kontitól, a színház karmesterétől, amelynek címszereplője egy vikomt, irodalmi előképe a már említett Sue-regény, szöveggönyvét pedig egy bizonyos J. Philippi írta⁴⁹ – alighanem Josef Philippi, a bécsi Burgtheater sűgője.⁵⁰ A bemutatóról a lap két nappal későbbi száma részletesen is beszámolt.⁵¹ Közlése legalábbis sejteni engedi, hogy a *Der kleine Vicomte* Az *eleven ördög* valamiféle német

49 „Theater der kön[iglichen] Freist[adt] Oedenburg. Direktion: M[ax] Röttinger. Freitag den 21. März 1884. Abonnement Suspendu Nr. 48. Der kleine Vicomte. Komische Operette in 3 Akten, dem Romane Eugen[e] Sue's: *L'art de plaire* entnommen v[on] J[osef] Philippi. Musik v[on] Josef Konti, Kapellmeister der hiesigen Bühne.” *Oedenburger Zeitung*, 17/68. (21. März 1884), [4.].

50 Az erdélyi (keresztényszigeti) születésű Josef Philippi (1841–1908) a grazi színházról került a bécsi Burgtheaterhez. Termékeny kuplé- és dalszerző is volt. Vö. N. Lackner: „Philippi, Josef”. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon*, Wien: Verlag der ÖAW, 1979, Bd. 8., 43.

51 „Der kleine Vicomte, Operette in drei Akten, Musik von Josef Konti, Kapellmeister des hiesigen städtischen Theaters. Die Aufführung dieser Operette am 21. d. M. fand vor schwach besuchtem Hause statt, erfreute sich jedoch eines durchschlagenden Erfolges. Die Musik ist nach französischer leichter Art, prickelnd, lustig und sofort ins Gehör gehend. Sie verbindet echt wienerische Anklänge mit französischer musikalischer Grazie in der Konzeption, besonders sind die reizenden Walzer und Arien meisterhaft instrumentirt. Die schönsten Nummern sind: Der 'Entrée-Walzer' Letorrières ein 'Terzett' und 'Duett' im ersten Akte; das 'Quintett' und das 'Marscherzett' im 2. Akte und eine Arie des 3. Aktes. Alle diese Pièces wurden vom Auditorium mit stürmischer Akklamation aufgenommen. Die Handlung der Operette ist ganz dieselbe wie die, unter Dir. Raul aufgeführte Operette: *Der galante Vicomte*. Fr. Jenny, deren Stimme diesmal etwas umflort war, sang den 'Vicomte von Letorrières' mit gewohnter Meisterschaft und erntete gleich nach Absingung ihres Entrée-Walzers reichlichen Beifall; ebenso gut sang sie ihren Part im Duette mit 'Hermine' (Fr. B. Calliano) und überhaupt alle ihre Nummern. Auch ihre schauspielerische Leistung war tadellos. Fr. Betta Calliano war eine reizende 'Herminie' und akkompagnirte Fr. Jenny trefflichst im erwähnten Duette; sehr geschmackvoll sang sie die g-dur-Arie im 3. Akte, welche wir beinahe als die pièce de resistance bezeichnen möchten. Fr. Gusti Calliano, welche die 'Schneidermeisterin Marianne' gab, ist wohl dieser, eine tüchtige Lokalsängerin fordernde Partie nicht gewachsen. Dennoch leistete sie weit mehr, als wir erwarteten, sie spielte sehr agil, und brachte ihr Couplet im 2. Akte gut zur Geltung. Beide Damen hatten sich nicht über Mangel an Beifall zu beklagen. Mit viel Chich interpretirte Herr Natzler den 'Baron Thibul' und nicht minder gut Herr Fröden, ohne zu outriren sondern sehr charakteristisch und drollig, den 'Parlamentsrath Desperrières' auch Herr Becher als 'Pomponius' füllte seine Rolle zu Aller Zufriedenheit aus. Die Szene zwischen 'Letorrières' und 'Desperrières' im 2. Akte sollte etwas gekürzt werden, da der 2. Akt ohnehin fast ermüdend lange dauert. Sehr imposant klingt das Finale des 2. Aktes und auch das des ersten Aktes ist recht hübsch. Kapellmeister Konti wurde nach dem 1. und 2. Akte mehrmals gerufen. Herr Oberregisseur Deutsch hat diese Operette brillant ausgestattet und mit bewährter kundiger Hand inszenirt. Jedenfalls können wir jedem Freunde von guter Musik empfehlen, sich die Operette anzuhören.” *Oedenburger Zeitung*, 17/70. (23. März 1884), [4.]. A soproni premierről a fővárosban megjelenő *Színészek Lapja* is beszámolt: „Konti József, jelenleg Mándoky Béla színtársulatának karmestere, A kis vicomte cím alatt operettet írt, mely március 21-én a soproni színházban általános tetszés között adatott elő. A soproni lap a többek közt ezt írja: 'A zene francia modorban van írva, fülbemászó, könnyed temperamentummal és művésziessen van instrumentálva.'” *Színészek Lapja*, 2/19. (1884. május 10.), 5. Ez utóbbi beszámoló annyiban téved, hogy Konti a bemutató idején nem Mándoky társulatának, hanem a soproni német színháznak volt a karmestere.

nyelvű előzménye lehetett. Kérdés, van-e más olyan forrásunk, amely megerősítené vagy cáfolná ezt a feltételezést? Lássuk, mit árulnak el a darab keletkezéséről a rendelkezésünkre álló, archivális portól piszkos partitúrák és szennyes szólamok.

Az *eleven ördögnek* három többé-kevésbé teljes előadási anyaga is fennmaradt budapesti közgyűjteményekben.⁵²

Az első, az Országos Széchényi Könyvtárban (OSZK) őrzött kéziratcsoport (1. táblázat) – egy sűgő- és rendezőkönyv, egy kétkötetes, két kopista által másolt játszópartitúra, valamint a hozzá tartozó zenekari és vokális szólamok együttese – a pecsétek tanúsága szerint az egykori Népszínházból származik, ahol a muzsiku-

Proveniencia	Jelzet	Forrás	Használták
Evva Lajos színiigazgató / a budapesti Népszínház / a Magyar Állami Operaház tulajdonából	MM 5351	ms rendezőpéldány („Budapest 8/5 [1]885. Másolta Králik M[ihály] sűgő”)	1885–1903; a Népszínházban, Városligeti Színkörben,
	MM 5352	ms sűgőpéldány („Másolta V[irág[háti] L[ajos] Budap[est] dec: [1]885”)	Esztergomban, Losoncon, Ungváron; a zenekari szólamokat
	Népsz. 230/I	ms partitúra, 2 kötet + 1 zeneszám német szöveggel	már 1884-ben a budai Várszínházban, 1885-
	Népsz. 230/II–V	ms zenekari szólamok: 2 Fl. / Fl. pic., 1 Ob., 2 Cl., 1 Fg., 2 Cor., 2 Tr., 3 Trb., 1 Timp., 1 Gr. C., 1 Batt., 3 Vl. 1, 1 Vl. 2, 1 Vla., 1 Vlc., 1 Cb. + kiegészítés (?operaházi): 1 Arpa	ben a budapesti Gyapjú Utcai Német Színházban is
	Népsz. 230/VI	ms szerepkönyvek: 1) Thibül báró; 2) Pomponius; 3) Rendőrtiszt – Polizei-Lieutenant; 4) Deperieres; 5) Veron; 6) Polgármester; 7) Hermine; ms karszólamok: 5 S1, 2 S2, 1 T1, 1 T2, 1 B1, 1 B2 + kiegészítés (?operaházi): 5 ^{bis} Veron; 7 ^{bis}) Herminie; 8) Vicomte	

1. táblázat: Az *eleven ördög* népszínházi forrásai (OSZK Színháztörténeti Tár / Zeneműtár)

52 Fennmaradt még egy 1888–1901 között használt, egyik anyaghoz sem tartozó sűgőpéldány is (MM 14.140), Hatvani Károly (1857–1929) és Szalkay Lajos színiigazgatók (1863–1930), a Szegedi Városi Színház, valamint a Thália Színész Szövetkezet pecsétjével.

sok bejegyzései alapján 1885-től 1903-ig volt használatban. Kivételt képez három énekszólam és a hárfastimm, amely nem tartalmaz népszínházi pecsétet. Ezek nyilvánvalóan utólagos kiegészítések: a partitúrában nem szerepel hárfa – a hangszerezés nagyjából megfelel annak az apparátusnak, melyet a Népszínház 1880-as évekbeli társulati listái dokumentálnak.⁵³ A források bejegyzései ugyanakkor azt is elárulják, hogy a zenekari szólamanyag többi részét már a népszínházi bemutató előtt is használták: 1884-ben a budai Várszínházban, ’85-ben a Gyapjú Utcai Német Színházban; mi több, utóbb más intézményeknek is kölcsönözték: 1889-ben Feld Zsigmond Városligeti Színkörének; később Esztergomba, Losoncra és Ungvárra is.

A források második együttese Krecsányi Ignác (1844–1923) színiigazgató könyvtárából került az OSZK-ba (2. táblázat). Krecsányi társulatának két fő állomáshelye a német és magyar évadot váltakoztató pozsonyi és temesvári színház volt, harmadik bástyája pedig 1883-tól az a bizonyos színkör „a Horváth-kertben, Budán”.⁵⁴ A zenekari szólamok 1885-től 1913-ig készült bejegyzései alapján elég jól követhetjük a társulat vándorútját, s kiderül, hogy e három fő állomáshelyen kívül több más vidéki városban is játszották Konti darabját.

Proveniencia	Jelzet	Forrás	Használták
Krecsányi Ignác színiigazgató tulajdonából	MM 6367	ms sugópéldány	1885–1913;
	Szính. 711/I	ms partitúra, 3 kötet	Debrecenben, Egerben,
	Szính. 711/II–III	ms zenekari szólamok: 2 Fl., 1 Ob., 2 Cl., 1 Fg., 2 Cor., 2 Tr., 2 Trb., 1 Gr. C./Timp., 2 Vl. 1, 1 Vl. 2, 1 Vla., 1 Vlc., 1 Cb.	Gyulán, Békéscsabán, Aradon, Nagyváradon, Kolozsváron, Balatonfüreden, Budán,
	Szính. 711/IV	ms karszólamok: 4 S1, 2 S2, 2 T1, 2 T2, 2 B1, 2 B2 [szerepkönyvek nincsenek]	Temesváron, Pozsonyban, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Szatmáron

2. táblázat: Az eleven ördög Krecsányi-hagyatékbeli forrásai (OSZK Színháztörténeti Tár / Zeneműtár)

A harmadik forráscsoport (3. táblázat a 328. oldalon) szintén főként vidéki használat jeleit mutatja: Aradi Gerő (1829–1892) színiigazgató tulajdonából került a Rádió kottatárába, minden bizonnyal a két világháború közti időszakban, mert darabjai a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. pecsétjét tartalmazzák. Nagyjából

53 1880. szeptember 21-i, 1888. október 21-i és 1889. október 1-jei keltezésű társulati listák, Budapest Főváros Levéltára, IV. 1403. n., 13/880, 75/888 és 48–49/889.

54 Krecsányi Ignác: *A magyar színészet térfoglalása Budán 1883-ban*. Temesvár: Csendes, 1910. A Színkör 1843-ban német nyelvű nyári játszóhelyként, Ofner Sommertheater, illetve Arena in der Christinenstadt néven kezdte működését. Műsorához és történetéhez lásd Koch Lajos: *A Budai Nyári Színkör (Adattár)*. Budapest: Színháztudományi Intézet Országos Színháztörténeti Múzeum, 1966 (Színháztörténeti füzetek 46.).

Proveniencia	Jelzet	Forrás	Használták
Aradi Gerő színiigazgató / a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. tulajdonából	1353/1	ms partitúra, 3 kötet	1885–1912; 1925; 1945;
	Op. 173 A	ms zenekari szólamok: 2 Fl., 1 Ob., 2 Cl., 1 Fg., 2 Cor., 2 Tr., 1 Trb., 1 Tamb. pic. / Timp. / Gr. C., 3 Vl. 1, 2 Vl. 2, 1 Vla., 1 Vlc., 1 Cb.	Pécsen, Debrecenben, Szolnokon, Egerben, Szegeden, Aradon, Nagyváradon,
	Op. 173 B	ms sűgőpéldány ms szerepkönyvek: 1) Vicomte; 2) Hermin; 3) Mariane; 4) Levier; 5) Mailaro; 6) Margott; 7) Veroni; 8) Mortier; 9) Thibül; 10) Grevin; 11) Maire (polgarmester); 12) Chameau; 13) Pomponius; 14) Desperieres; 15) Rendőrtiszt ms karszólamok: 1–1 S1, S2, A1, A2, T1, T2, B1, B2	Szatmáron, Kassán, Sátoraljaújhelyen, Brassóban, Pozsonyban, Makón, Sopronban, Mohácson, Szabadkán, Budapesten

3. táblázat: Az eleven ördög forrásai a Rádió kottatárában

ugyanabban a periódusban használták folyamatosan, mint a Krecsányi-anyagot: 1885-től 1912-ig. Alkalmanként később is elővették: például 1945-ben Budapesten, a Rádiónál, amikor Konti halálának 40 éves évfordulója alkalmából felújították a darabot.⁵⁵ Hogy milyen körülmények között, azt a második kürt szólamának használója örökítette meg, aki a következőt jegyezte be stímmjébe: „Éljen a Vörös Hadsereg!” A szólamok békebeli időkben készült bejegyzései esetében – a Krecsányi-anyaghoz hasonlóan – a használók nevei mellett gyakran találkozunk olyan rendfokozatokkal, mint *Gefreiter* (örvezető), *Korporal* (tizedes), *Zugsführer* (szakaszvezető) és *Feldwebel* (örmester), tanúsítva, hogy az operett előadásain gyakran közreműködtek a Monarchia katonazenekarainak tagjai.⁵⁶

A mi szempontunkból a legérdekesebb kétségkívül a népszínházi forráscsoport. Annak ellenére, hogy jórészt magyar nyelvű, vannak jelek, amelyek elárulják, hogy *Az eleven ördög* német nyelvű darab magyar változata lehet. Az első és legfontosabb ilyen jelet a zenekari szólamanyagban, a brácsaszólam kezdetén találjuk,⁵⁷ amelynek címlapjára a magyar cím alá ismeretlen kéz – minden valószínűség szerint a stímm korabeli használója – ceruzával odaírta: „Der kleine Vicomte” – tanú-

55 Az Op. 173 B jelzet alatt fennmaradt a Konti emlékének szentelt rádióadás gépiratos szövege is, 1945. október 23-i keltezéssel. A Kiszely Gyula által szerkesztett Konti-emlékestet aznap este sugározta a Rádió, Raffai Erzs, Nagypál László és a Bánfalvi Miklós dirigálta rendőrzezenekar közreműködésével; ld. *Pesti Műsor* (1945. okt. 19–25.), 12.

56 Katonazenekar alatt nem rezesbandát kell értenünk. A gyalogezredek együttese 1851 után legalább 48 főből álltak, és vonóskarral is rendelkeztek. Vö. Csáky Mór: *Az operett ideológiája és a bécsi modernség*. Ford. Orosz Magdolna, Pál Károly és Zalán Péter, Budapest: Európa, 1999, 237–238.

57 Népsz. 230/III.

sítva, hogy a soproni lapban említett német és a Népszínházban játszott magyar szövegű mű ugyanannak a darabnak kétféle változata.

Az operett német eredetére utaló másik jel Hermin harmadik felvonásbeli zeneszámának korai változata. Közvetlenül a népszínházi premier előtt ugyanis a zeneszerző több új énekszámot komponált a darab ottani bemutatójához, mint arról a *Színészek Lapja* is beszámolt.⁵⁸ Az új számok egyike minden bizonnyal Hermin No. 17 románca lehetett – ezt onnan tudjuk, hogy a népszínházi sűgő- és rendező-példányban a partitúrábelitől eltérő szám szövege szerepel No. 17-ként, ám mindkét forrásban áthúzták, jelezve, hogy nem ezt kell énekelni.⁵⁹ Mi több, a korábbi, lecserélt szám zenéje is fennmaradt: egy ugyancsak Hermin által énekelt keringő, nem a játszópartitúrában, hanem különálló íveken, s méghozzá egy harmadik kéz által, *Kurrentschrift*tel írott német szöveggel és német címmel („Walzer mit Chor”) – ez az egyetlen zeneszám, amelynek német változatát egyáltalán ismerjük. Az elvetett keringő német és magyar szövegét összevetve már az első szavak elárulják, hogy melyik verzió lehetett az eredeti, és melyik a fordítás (1. kotta a 330. oldalon).

„Mi gratulálunk” – magyarul szinte soha nem tesszük így oda a személyes névmást az igealak elé, legfeljebb ha hangsúlyozni akarjuk –, németül viszont ki kell tenni („Wir gratuliren”), máskülönben nem volna egyértelmű, hogy többes szám első vagy éppen harmadik személyről van-e szó. Még nyilvánvalóbbá válik, hogy a magyar szöveg fordítás, ha alaposabban szemügyre vesszük, hogyan simul Hermin énekszólamához: a német szöveg jól illeszkedik a dallam ritmusához és hangsúlyaihoz, a magyar prozódíája viszont „nem elég mogyoros” – lásd különösen a „minő” és az „öröm” szavakat, ahol a hangsúlyos, de rövid első szótag hosszú hangra esik. Megjegyzendő, hogy a két népszínházi szövegekönyv és a partitúra énekszövegei telis-teli vannak ceruzás javításokkal, melyek nyilvánvalóan a jobb magyar prozódia érdekében kerültek be a forrásokba; bizonyára e célból kellett Gerő Károlynak⁶⁰ átdolgoznia a szöveget, mint arról a *Színészek Lapja* beszámolt. Mellesleg a No. 17 elvetett változatának zenéje tipikus bécsi keringő – ez is a zeneszerző osztrák iskolázottságáról és örökös tartományokbeli működéséről árulkodik. Az operettben számos ilyen keringővel találkozunk (lásd a félkövérrel jelölt zeneszámokat (4. táblázat a 331. oldalon), igaz, ezeket a népszínházi partitúra általában franciásan, „Valse”-nak cími.

De vajon mi indíthatta Verőt arra, hogy Konti művének népszínházi bemutatóját válassza a magyar operettirodalom jelképes kezdetének – egy olyan művet, amely a maga nemében egyáltalán nem az első, nem ősbemutatóról van szó, sőt a jelek szerint nem is eredeti operetttről, hanem fordításról?

58 „A népszínházban ebben az évben még két eredeti újdonság fog színre kerülni. Az egyik K. Angyal Ilkának (Klárné) most elfogadott *Sorsjegy* című bohózata [...], s a másik Konti *Eleven ördög* operetteje, melynek szövegét Gerő Károly egészen átdolgozta s a zeneszerző is több új énekszámot írt bele.” *Színészek Lapja*, 3/48. (1885. november 28.), 6.

59 MM 5352, fol. 51v–52r; MM 5351, fol. 126r–v.

60 Gerő Károly (1856–1904) népszínműíró a Népszínház ellenőre volt. Életrajzához lásd Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*, III. Budapest: Hornyánszki, 1894, 1183.; *Magyar zsidó lexikon*, 310.; *Magyar színművészeti lexikon*, II., 113–114.

Walzer mit Chor

CHOR

Wir gra-tu-li-ren! Wir gra-tu-li-ren!
Mi gra-tu-lá-lunk! Mi gra-tu-lá-lunk!

Fl. pic., Vl. 1-2, Vle. + Ob.
Cl., Cor., Tr. + Vle., Cb., Trb. Archi

CHOR HERMINE

Vi-vant hoch! Wel-che Freu-de, wel-che Lust füllt die Brust sieg-be-wußt.
Él-je-nek! Mi-nő ö-röm ra-gad-el, a ke-bel kéjt le-hel.

VI. 1., Cl. 1 VI. 2., Vle. Fl., Ob.
Tutti p

Vlc., Cb.

1. kotta. Konti: Az eleven ördög. Az elvetett keringő kezdete az eredeti német szöveggel és a sűgő- illetve rendező-példányban szereplő magyar fordítással.

Alighanem a bemutató helyszínének, a címszerep alakítójának, a darabnak és a zeneszerző karmesternek szerencsés együttállása. A Népszínház volt az a hely, ahol a magyar operett prototípusa kialakult; mi több, első igazgatója, Rákosi Jenő szavaival élve „ott tanult meg a pesti ember magyarul nevetni és magyarul sírni”.⁶¹ Azért kellett megtanulnia, mert még a 19. század utolsó évtizedeiben is nem kis részben németül nevetett és sírt.⁶² Ami Az *eleven ördög* címszerepét illeti,

61 Rákosi Jenő: *Emlékezések*. Budapest: Franklin, 1926, II., 86. Vö. Heltai Gyöngyi: „’Ott tanult meg a pesti ember magyarul nevetni és magyarul sírni’ – Népszínházi nemzetdiskurzusok”. In: *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon*. Budapest: Atelier Könyvtár, 2010, 213–264. A bécsi Fellner és Helmer cég által épített Népszínház kulturális emlékezetbeli jelentőségéhez az a tény is nagyban hozzájárult, hogy társulatának 1908-as megszűnését követően, épületében „ideiglenesen” a Nemzeti Színház kapott helyett. Az állandósult ideiglenesség a játszóhely 1965-ös, igen nagy traumát kiváltó lerombolásáig tartott. Vö. Imre Zoltán: *A nemzet színpadra állításai. A magyar nemzetiszínház-elképzelés változásának főbb momentumai 1837-től napjainkig*. Budapest: Ráció, 2013, 238.

62 A Thirring Gusztáv által szerkesztett, 1894-től megjelenő *Budapest székesfőváros statisztikai évkönyve* adatai szerint a német ajkú lakosság össznépességen belüli aránya még 1881-ben is 34,3% volt (122 155 fő), 1906-ra azonban – részint az asszimiláció, részint az urbanizáció következményeként – 9,4%-ra csökkent (73 997 fő). A magyar és német népesség aránya természetesen városrészenként is különbözött: a „legnémetebb” a III. kerület volt Budán, ahol 1881-ben a lakosság 62%-a németül beszélt. 1906-ra azonban már itt is csupán 14,1% volt ez az arány.

Oldal	Zeneszám	Kopista
1. kötet:	I. felvonás	A
1–29.	Introduction [= Nro. 3 Terzetto]	
30–71.	Nro 1. Chor („Türelmünk elfogyott már”) – <i>hitelezők, Pomponius, Mariann</i>	
72–93.	Nro 2. Valse („Mindig charmant”) – Vikomt	
94–121.	Nro 3. Terzetto („Ördögbe, mit látok”) – <i>Mariann, Vikomt, Grevin</i>	
122–145.	Nro 4. Duetto („Óh, drága angyalom”) – <i>Vikomt, Hermin</i>	
146–209.	Nro 5. Finale („Csak lassan, csendbe”) – <i>Mariann, Vikomt, Pomponius, Tibull, rendőrök,</i>	
2. kötet:	II. felvonás	
1–19.	Entre-act [= Nro 2. Valse]	
20–36.	Nro 7. Serenade („Édes kincsem, angyalom”) – <i>kar, Vikomt</i>	
37–76.	Nro 8. Quintetto („Ah mily kedves”) – <i>Vikomt, Veronika, Tibull, Desperrières, Pomponius</i> [a végén keringő, „Oh mily szép”]	
77–86.	Nro 9. Couplet („Ez a kis bohó”) – <i>Mariann</i>	
87–122.	Nro 10. Duetto („Itt fogom most Önt examinálni”) – <i>Vikomt, Desperrières</i> [benne keringő, „Oh mily szép”]	
123–180.	Nro 11. Terzetto („Annál marad”) – <i>Vikomt, Mariann, Desperrières</i> [benne keringő: „J’ai l’honneur Monseigneur”]	
1–89.	12ik sz: Finale – <i>Tibull, Pomponius, Mariann, Veronika, Margó, Vikomt, Desperrières, Polgármester, parasztok</i> [a végén keringő, „Fel hát a harcra”]	B
	III. felvonás	
90–100.	Entre’act. Tempo di Gavotta	
101–114.	14ik szám [kórus] („Csak pihenj az édes álomban”) – <i>női kar</i>	
115–138.	15ik szám [nevető kórus] („Haha, a báró úr sebezve”) – <i>Tibull, kar</i>	
139–144.	16ik sz: Couplets („Ez mégis borzasztó”) – <i>Pomponius</i>	
145–152.	17ik sz: Románca („Légy üdvözölve általam”) – <i>Hermin</i> [= új zeneszám Walzer mit Chor („Wir gratuliren”) helyett]	
153–167.	18ik sz: Finale („Oh, végre a karomba zárlak”) – <i>Vikomt, Hermin</i>	

4. táblázat. Az eleven ördög zeneszámai (a Népsz. 230/I partitúra alapján)

az éppúgy nadrágszerep, ahogyan már az eredeti vaudeville-é is; Párizsban a népszerű francia színésznő, Virginie Déjazet alakította a vikomtot; az operett soproni bemutatóján egy bizonyos „Fräulein Jenny”, a budai színpadon Pajor Emília, a Várszínházban és a Népszínházban azonban már Blaha Lujza. Márpedig Blaháné volt a nemzet csalogánya, a késő 19. század legkedveltebb népszínmű- és operett-sztárja – a Népszínház legnagyobb primadonnája, mondanám, ha nem tudnám, hogy e címre kizárólag Miss Kennedy formálhat jogot. (Miss Kennedy egy nőtény elefánt volt,⁶³ a bécsi Carl-Theatertől vásárolta a Népszínház, hogy Phileas Fogg

63 Verő: A Népszínház, 102. Vö. a Vasárnapi Újság tudósításával (23/2. [1876. január 9.], 27.): „'Kennedy', a szerepét pontosan betöltő elefánt, egész népszerűsége tett szert, s a gyermekek között nagy az öröm, midőn a hatalmas állat színpadra lép.”

az ő hátán menekítse meg a máglyahaláltól Auda hercegnőt az *Utazás a Föld körül 80 nap alatt* című, Verne regénye nyomán írott látványos darabban).⁶⁴ Blaháné Létorières vikomttal kezdte meg sikeres Konti-operettekben alakított főszerepeinek sorát – olyan szerepek alakítását, melyeket kifejezetten az ő személyére szabtak. Maga is feljegyezte naplójában, hogy *Az eleven ördög* „hozta meg nekünk az első maradandó sikert”.⁶⁵ E siker mértékét nem csupán a fennmaradt források nagy száma és a használatukról árulkodó számos bejegyzés tanúsítja, hanem az a tény is, hogy Kontit a darab rendkívül népszerű budapesti előadásainak eredményeként szerződtették át a Várszínházból a Népszínház karmesterének,⁶⁶ ahol a későbbiekben kedvelt házi szerzőként – immár eredeti magyar operettek szerzőjeként – is működött.⁶⁷ S végül ugyancsak *Az eleven ördög* és népszínházi előadói sikerének jele, hogy az intézmény 1900. május 10-én e darab felújításával ünnepelte Konti karmesteri működésének 25 éves jubileumát – jellemző, hogy a címszerep első felvonásbeli alakítására Blaha Lujzát kérték fel, aki az ünnepi alkalommal több éves szünet után először lépett fel ismét a Népszínházban.⁶⁸

Hát ennyit röviden arról a darabról, amelynek népszínházi bemutatója Verő szerint a magyar operettirodalom megszületését jelentette, s amelynek librettóját osztrák színpadi szerző írta egy francia történelmi vaudeville-ből, lengyel karmester zenésítette meg, és magyar színházi emberek fordították magyarra.

64 Csepreghy Ferenc adaptációját 1875. december 27-én mutatta be a Népszínház. Nagyon jellemző, hogy a darab Párizsból érkezett, osztrák közvetítéssel: Jules Verne és Adolphe d'Ennery *Le Tour du monde en 80 jours* című művének ősbemutatója 1874. november 8-án volt a Théâtre de la Porte-Saint-Martin-ben; Carl Treumann bécsi változatát „*Die Reise um die Erde in 80 Tagen*”, 1875. március 28-án adta először a Carl-Theater, Franz von Suppé kísérezenejével. Egyes párizsi és bécsi lapok kedves képeket is közöltek a négylábú primadonnáról, lásd: *Le Monde illustré*, 18/918. (14 novembre 1874), 315.; *Le Journal amusant*, 37/351. (21 novembre 1874), 5.; *Die Bombe*, 5/13. (4. April 1875), 51.; *Der Floh*, 7/14. (4. April 1875), 4.; *Kikeriki*, 15/27. (4. April 1875), [5.].

65 Blaha Lujza naplója. Közr. Csillag Ilona, Budapest: Gondolat, 1987, 204.

66 Neve az 1885. október 1-jei népszínházi társulati listán szerepel először (BFL, IV. 1403. n., 39/885). Szerződtetéséről és karmesteri debütálásáról a sajtó is beszámolt, lásd *Színészek Lapja*, 3/38. (1885. szeptember 19.), 7., illetve 3/39. (1885. szeptember 26.), 3.

67 Konti további Budapesten bemutatott operettjei: *Királyfogás (A diplomaták)*, 3 felv., Csiky Gergely szövegére (Népszínház, 1886. október 29.); *A suhanc*, 3 felv., szöveg: Jean-François Bayard és Émile Vanderbuch *Le Gamin de Paris* című vaudeville-komédiája nyomán (Népszínház, 1888. január 12.; a berlini Theater Unter den Lindenben *Der Taugenichts* címmel: 1893. június 9.); *A kópé*, 3 felv., szöveg: August von Kotzebue *Pagenstreich* című bohózata nyomán (Népszínház, 1890. február 7.); *A citerás*, 3 felv., szöveg: Csiky Gergely nyomán Murai Károly (Népszínház, 1894. február 23.); *Talmi hercegnő*, 3 felv., szöveg: Kövessy Albert és Makai Emil (Népszínház, 1898. február 4.); *Fecskék*, 3 felv., szöveg: id. Alexandre Dumas *Les Dames de Saint-Cyr* című vígjátéka nyomán Pásztor Árpád (Király Színház, 1904. január 20.).

68 A vikomt szerepét a második felvonásban Kürty Klára, a harmadikban Ámon Margit alakította. *Pester Lloyd*, 47/111. (10. Mai 1900), [9.] és 47/112. (11. Mai 1900), [8.].

ABSTRACT

PÉTER BOZÓ

DIRTY SCORES, DUSTY PARTS

or The Living Devil and the Not-So-Immaculate Conception of Hungarian Operetta

According to the composer and man of the theatre György Verő, the birth date of Hungarian operetta was 6th December 1885, that is, the day when the first performance of *Az eleven ördög* (*The Living Devil*) by the Polish-born composer József (Josef) Konti (Cohn) (1852–1905) took place in the Budapest Folk Theatre. Based on the evidence of the contemporary press as well as on the study of the rich corpus of original sources (performing scores, parts, promptbooks, staging manuals, theatre playbills) kept in the Music and Theatre Department of the Széchényi National Library and in the Hungarian Radio, I show, that (1) the date given by Verő is the result of a slip of the pen; (2) Konti's work had already been performed in at least six theatres and more than a hundred times before its Folk Theatre premiere; (3) last but not least, *Az eleven ördög* is not an original operetta written in Hungarian but a translation of a German piece, *Der kleine Vicomte* by Konti, first performed in the Sopron (Ödenburg) German Theatre in March 1884 and based on a French vaudeville by Jean-François Bayard and Dumanoir (Philippe-François Pinel), *Le Vicomte de Létorières* (first perf. in Paris, Théâtre du Palais-Royal, 1841). I also attempt to explain why Verő may have chosen the Folk Theatre premiere of *Az eleven ördög* as the birth date of Hungarian operetta, despite the above-mentioned facts.

Péter Bozó (b. 1980) is a musicologist and research fellow at the Institute for Musicology of the Research Centre for Humanities of the Hungarian Academy of Sciences. He obtained his PhD with a thesis devoted to Liszt's song oeuvre, based on Weimar source studies and accepted by the Budapest Liszt Academy of Music. As an OTKA and TÁMOP postdoctoral researcher he conducted researches into the Paris origins and the Hungarian practice of operetta. He has given papers at international conferences in Stuttgart (2006), London (2010), Vienna (2012, 2013), Vilnius (2013) and Liverpool (2013). He is the editor and co-author of the volume entitled *Space, Time, Tradition* published by Rózsavölgyi and Co. (2013).